

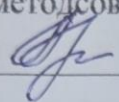
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования Республики Тыва
Администрация муниципального района "Бай-
Тайгинский кожуун Республики Тыва"
МБОУ Бай-Талская СОШ

РАССМОТРЕНО

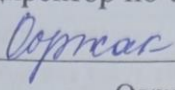
На методсовете

Агбаа А.К.

Протокол №1
от «28» августа 2024 г.

СОГЛАСОВАНО

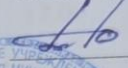
зам директор по УВР

Ооржак А. В

Протокол №1 от «29»
августа 2024 г.

УТВЕРЖДЕНО

директор МБОУ СОШ
им. Н. С. Конгара
с.Бай-Тал

Конгар Б.С.
Приказ №40 от «31»
августа 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

(ID 5386513)

учебного предмета Родной язык

для обучающихся 3 классов

Бай-Тал 2024

Тайылбыр бижик

Тыва дыл – Тыва Республиканын ундезин чурттакчылары болур тываларнын торээн дылы. Амгы уеде ол Тыва Республиканын куруне дылдарынын бирээзи апарган. Тыва дыл чугле харылзажырынын эвес, тыва культуранын – улустун аас чогаалынын, литературанын, театр уран чуулунун болгаш радио, теледамчыдылганын, парлалганын, эртемнин, албан - херек кылырынын, ооредилгенин база кижизидилгенин дылы апарган.

Тыва школалар тургустунганынын бирги хунунден эгелээш, тыва дылды тускай эртем кылдыр ооредип эгелээн деп тыва эртемденнер бижип турар.

Тыва дылды эге школага ооредири уругларнын угаан-медерелин, логиктиг боданыышкынын сайзырадырынга, оларны эки мозу-шынарга кижизидиринге, куш-ажылга белеткээринге, уругларнын ниити билиинин, культуразынын деннелин бедидеринге улуг ужур-дузалыг. Школага тыва дылды ооредири уругларга торээн дылынын дугайында эге чада билиглерни бээр, оске эртемнерни шингээди алырынга дузалыг.

Тыва дылдын программалары школаларнын тургузуунун, сорулгаларынын база тыва дылдын болгаш ниити дыл эртемнин хогжудезинин аайы-биле чаартынып турган.

Бо программаны 2-4 класстарның тыва дыл болгаш номчулга кичээлинге таарыштыр тургускан.

Эге класстарга тыва дылды ооредиринин программанын кол **сорулгалары:**

-уругларны медерелдии-биле шын номчуур, бижир болгаш чугаалаарыга ооредири;

-торээн дыл болгаш литература талазы-биле эге билиглерни бээри;

-уругларны ном-биле ажилдаарыга чанчыктылары, номчулга болгаш билиглерже чуткулун хайныктылары;

-номчулга болгаш бижилгенин дузазы-биле бойдушту, ниитилелдин амыдыралын, болуушкуннарны хайгаараары;

-уругларны чечен чогаал оранынче углап, сөстүң уран чурумалдыг овур-хевирин дамчыштыр сөзүглелдин долу болгаш делгем утка-шынарлыын хөй талазындан угаап билип алырынга дузалаар;

-уругларны эки мозу-шынарлыг, идепкейлиг, куш-ажылга ынак, хулээнген херээнге харысгалыг кижилеринге, таварышкан бергелерни бот-тускай ажып эртерин болгаш чараш чуулдерни эскерип билиринге кижизидери;

-ооренип турар чуулдерин сайгарып, деннеп, болуктеп, туннеп, тайылбыр кылып билиринге чанчыктылары;

Ниити билиглер, арга-мергежил болгаш ажыл-чорудулганын **аргалары:**

1. Ханы билиг алырынын ажыл-чорудулгазы.

Бир чуул-биле болуп турар болуушкуннун оскерилгезин тывары, хайгааралды аас-биле тайылбырлаары. Деннелге аргазын ажыглап тургаш, деннештирип турар чуулдернин онзагайларын илередири. Хайгаараар, шенелде кылыр сорулга-биле туннелдерни деннештирери.

2. Чугаа чорудулгазы болгаш медээлер-биле ажыл.

Созуглелдернин темазын, кол утказын аас болгаш бижимел хевирге илередири. Монологтуг чугааны тургузары (сумелээн темага, салган айтырыгга); диалогка (чугаага) киржири. Словарьларда, библиотека каталогтарында бар чугула медээлерни кылып, оларны дилеп, шыгжап чанчыгары. Компьютерге ажылдап ооренири. Материалды таблица дузазы-биле коргузери. Медээлерни алфавит болгаш саннар дузазы-биле чурумчудары. «болгаш, азы...», «бир эвес...», «ол...», «чугле ол эвес, а...» дээн чижектиг бодун ужур-уткалыг чугааларны ажыглаары.

3. Ажыл-чорудулганы организаастаары.

Тускай айтыышкын, улугер болгаш бодун алгоритм ёзугаар кууселде кылыры. Ооредилге мергежилгелерин чыскаап чурумчудары (Мону канчаар кылырыл?). Ажыл-чорудулганын хыналдазынын болгаш демдээнин аргаларын илередири (Бо чуул шын кылдынган бе?). Берге чуулдернин чылдагаанын илередири (Канчангаш? Чуге?). Берге чуулдерни баш удур илередип алыры (Кандыг бергедээшкин туруп болурул?). Ажылда частырыгларны илередири болгаш оларны эдери (Частырыглар бар ирги бе?).

4. Демнежилге ажылы.

Эрткен темага хамаарыштыр билиглерин аразында айтыржып, арга-суме катчып, ол ышкаш кылыр ажылды улежип билири.

Класс бурузунун тыва дыл программанын эртемден-методист башкылар **беш-беш бөлүктерден** тургустунган кылдыр тургускан. Бо программа база оларнын ол чуулунге даянган: 1) «Үннер болгаш үжүктөр» 2) «Сөс» 3) «Домак» 4) «Харылзаалыг чугаа» 5) «Чараштыр бижилге». Ынчангаш эртемден-методист башкыларнын санап турары-биле класс бурузунге фонетика, лексика, сос тургузуу, морфология, синтаксис болгаш харылзаалыг чугаа талазы-биле билиглер алыр ужурлуг.

Эге школага **чечен чогаал номчулгазынын программазы** уругларнын аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче, оореникчилернин шын чугаалап ооредиринин аргазы – номчулганын чанчылдарын хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган. **Номчулга** кичээлдеринин кол **сорулгалары:** 1)номчулганын шын, медреселдиг, аянныг, ыткыр номчуур шынарлары; 2)чогаалда омур-хевирни, созуглелдин утказын шын шингээди алыры; 3)уругларнын чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыннап билиринин чанчылдарын билиндирер; 4)уругларнын ном-биле ажилдап, оон билиг тыварынга, номну уруглчу номчуурунга сонургалдыг болурун чедип алыр.

1-ги класстын «Ужуглел» эртемнге тургускан ажилчын программаны Россия Федерациязынын «Россиянын школазы» деп ооредилге-методиктиг болукке Тыва Республиканын ниити ооредилгезинин эге школага 1-4 класстарга тыва дыл талазы-биле куруне стандарттарынга дууштур 2008 чылда Наталья Чоодуевна Дамбанын тургусканы тыва дыл программасынга болгаш 2013 чылда 1-ги класска А.А. Алдын-оол, К.Б. Март-оол, Н.Ч. Дамбанын «Ужуглел» номунга даянып тургускан. Бо ажилчын программа эге школанын Федералдыг куруне стандарттарынын сорулгаларын чедип алырынче угланган.

Кол сорулгалары:

1. Уругларны медреселдиг-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарынга ооредир;
2. Оларга торээн дыл болгаш литература талазы-биле эге билиглерни бээри;
3. Уругларны ном ажыглаарынга чанчыктырар болгаш оларнын дылга сонургалын, номчулга болгаш билиглержеречуткулун хайныктырары;
4. Номчулга болгаш бижилге-биле холбаштыр бойдушту, ниитилел амыдыралын хайгаараарынга ундезилээш, оореникчилерни материалистиг узел-бодал-биле чепсеглээри;
5. Уругларны мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидери;
6. Ооренип турар чуулдерин сайгарып, болуктеп, деннеп, туннеп билиринге, оларнын иштинден кол болгаш чугула чуулдерни тып, тайылбырлаарынга оореникчилерни чанчыктырары.

Дорт чылдын эге школанын 1-ги класзынга «Ужуглел» 3 кезектен тургустунган: ооредиринин мурнунда белеткел уези бижик ооредилгези, ужуглел соонда номчулга болгаш бижилге.

Бижик ооредилгезинин уелеринин аайы-биле шактар хуваалдазы мындыг:

Белеткел уези- 6 шак

Ужуглел уези- 78 шак

Ужуглел соондагы уе- 15 шак

Номнун бижикке ооредиринин мурнунда белеткел уезинин кезээнде уругларны номчуп, бижип ооредиринге белеткээр материалдар кирген. Оларга домактар, состер, состун ун-слог схемалары база ажык болгаш ажык эвес уннернин ужуктерин дыннааш, оларны ылгап тыварынга мергежилдер хамааржыр. Оон ынай 7 харлыг уругларнын харылзаалыг чугаазын сайзырадырынга хереглээр сюжеттиг янзы-буру уткалыг чуруктар бар.

Чаа унну болгаш оон ужуун ооредиринге, баштай кыска ажык слогту номчуур. Оон соонда узун ажык болгаш хаалчак слогтарны номчуур. Ажык уннернин ужуктерин кызыл будук-биле, а ажык эвес уннернин ужуктерин кок будук-биле схемаларга демдеглээр.

Ужуглелдин арын бурузунде сюжеттиг чуруктар

Класстан дашкаар номчулгага хереглээр чогаалдарнын созуглелдерин, оларны чорударынга чамдык методиктиг сумелерни база «Долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус – биле таныжылга» деп болукке хамаарышкан беседалар, хайгааралдар данзызын болгаш методиктиг талаларын бо номнун соолунде ангы берген. Программанын бо болуктерин бижик ооредилгезинин кичээлдери-биле катай эрттирер.

Ужуглелди ооренип дооскан туннелинде уруглар тыва дылынын онзагайын, ол улус аразында харылзажырынын кол чепсээ база национал культуранын кол болуушкуну дээрзин медереп билир ужурлуг. Оларнын торээн дылынга эмоционалдыг хамаарылгазын, торээн дылын шын ажыглап билирин, ооренип турар чуулдерни сайгарып, болуктеп, туннеп билирин будун ооредилгенин кол кезээ болурун билиндирер.

Ужуглелди ооренип тургаш, уруглар аас болгаш бижимел чугаага боттарынын сагыш-сеткилин, угаан-медерелинде бодалдарын ундур чугаалап турар кылдыр ооренип алыр база тыва дылынга чугула херек немелде билиглерни янзы-буру аргаларны ажыглап чанчыгарынга ооредир.

Ужуглелди ооренип дооскан уезинде уругларнын чаа ооредиглиг материалга сонuurгалы база белеткел чадазы болбушаан, дараазында чаданы чедимчелиг ооренип алырынга улуг идигни берип турар.

1-ги класстан тура торээн дылынга ооредири уругларны чогаадыкчы болгаш интеллектуалдыг шаан, бар курлавырын, сундузун, сонuurгалын улусчу культурага, торээн дылынга, улусчу педагогикага даянып, торээн дылынга хандыкшыырын кижизидип турар.

Ниитизи-биле программа езугаар бижик ооредилгезинге 99 шак бердинген. Неделяда 3 шак кордунген.

Ооредилге-методиктиг хандырылга:

1. А.А.Алдын-оол, К.Б. Март-оол, Н.Ч. Дамба. Ужуглел. Ниити ооредилге черлеринге ооредилге ному .1-ги классчыларга. Кызыл: Тыванын Ю.Ш.Кюнзегеш аттыг ном ундурер чери, 2013.
2. А.А.Алдын-оол. Ужуглелдин бижилгези. Дорт чылдыг эге школанын бирги клазынга. Кызыл: Тыванын Ю.Ш.Кюнзегеш аттыг ном ундурер чери, 2013.
3. А.А. Алдын-оол, К.Б. Март-оолдун «Бижик ооредилгезинин кичээлдери» деп методиктиг сумелер ному. Кызыл: Тыванын ном ундурер чери, 2006.
4. А.А Алдын-оолдун «Диктантаылар болгаш эдертиглер чыындызы», Кызыл: Тыванын Ю.Ш.Кюнзегеш аттыг ном ундурер чери, 2013.

Ооредилге тематиктиг план:

№	Разделдери	Нити шагы	Оон иштинде
			Хыналда ажылдар
1	Белеткел уези	6 ш	
2	Ужуглел уези	78 ш	3 ш
3	Ужуглел соондагы уе	15 ш	1 ш
Ниитизи-биле		99 ш	4 ш

Темаларнын допчузу
БЕЛЕТКЕЛ УЕЗИ

Башкының кол сорулгалары:

- 1) уругларны школаның чурум-сагылгазы-биле таныштырып, оларны аңаа чаңчыктыралары;
- 2) уруглар коллективин тургузуп организаасталары;
- 3) бижекке өөредиринге белеткел;

Ол ажилдарнын кол утказы-биле уругларнын сөс курлавырын байыдып, чугаазын сайзырадыры. Уругларны доктаамал кичээнгейлиг, хайгаараачал, сонуургаачал, өөредилгээ сундулуг болурунга белеткээр. Билип алган чүүлдерин деңнеп, сайгарып, түңнеп билиринге чаңчыктыралар. Уругларнын школага келген баштайгы хүннеринден эгелээш-ле улусчу педагогиканың кижизидилгеге салдарлыг аргаларынга даянып алгаш, чараш аажы-чаңга, найыралдыг болурунга, хүндүлээчел биче-сеткилдиг, ажилгыр болурунга, бойдуска болгаш ниитиниң өнчү-хөрөнгизинге камныг болурун кижизидип чаңчыктыралар.

Парта азы стол артынга шын олулары. Бижилге, номчулга үезинде бодун шын алдынары, демир-үжүктү шын тудары, кыдыраашты салыры, кичээл үезинде башкыны эки дыңнаалары. Бо негелделерни хүннүң-не кичээл санында чорудуп тургаш, уругларны чаңчыктыралар. Белеткел үезиниң бир кол сорулгазы уругларны үннер болгаш үжүктөр-биле таныштырып, номчуп өөрениринге белеткээр. Ынчангаш:

- а) ном-биле таныжалар;
- б) оон чуруктары, схемаларын ажыглап тургаш ажил чорудар;
- в) үннүң анализ-синтезтиг методун ажыглавышаан, бижекке өөредиринге белеткел ажилдары; «домак», «сөс», «слог», «үн» деп терминер-биле таныжылга, сөстү дыңнап, адап тургаш, ында кирген ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап билиринге чаңчыктыралар.

ҮЖҮГЛЕЛ ҮЕЗИ

Уругларны шын номчуурунга өөредири - башкының эң харысалгалыг ажилы.

Үжүглел үезинден эгелеп-ле, үннүг анализ-синтезтиг методту ажыглап тургаш, номчуурунга өөредир үннүң анализин кылырда чугаадан домакты, домактан сөстү, сөстен слогтарны, слогтардан үннерни, үннерден чаңгыс херек үннү адап, дыңнап тургаш, ылгадып үндүрер.

Үннүң синтезин кылырда, чаңгыс үннү өске үннерге кожалар, үннерден слог, слогтардан сөс, сөстөрдөн домак тургузуп өөредир.

Үннүң анализ-синтезин чорудуп тургаш, кол-ла чүве - уругларны шын дыңнап бижииринге чаңчыктыралар. Оларнын чугаалап, бижип, номчууру оон дыка хамаарылгалыг. Номчулга үезинде сөстөрни шын адап, номчаан чүүлүнүң утказын медресеп билиринче угланган ажилды чорудар.

Үжүктөр бижий берген үеде уруглар-биле бижилгениң белеткелин шын чорудары чугула. Баштай үжүктөрнин кол-кол элементилерлерин бижип өөредир:

Үжүктөрни тода болгаш номчуттунгур кылдыр бижидип чаңчыктыралар. Сөстү бижиириниң мурнунда оон утказын тодарадып, ында каш үн, үжүк барын сайгарып, орфографиянын дүрүмнери-биле харылзаштыралар. Парламал болгаш бижимел сөстөрни домактарны дүжүрүп бижири. Бижиириниң темпизин чоорту дүргедедип, кыдыраажын арыг-силиг эдилеп, кызыл шыйыг-биле аңгылаан шөлдү сагыыры.

ҮЖҮГЛЕЛ СООНДАГЫ ҮЕ.

Үжүглел соондагы үеде бижилгеге чорудар ажилдар:

1. Үжүглел үезинде билип алган билиглерин быжыглап, системажыдалары.
2. Үннер болшаг үжүктөрниң ылгалы. Ажык болгаш ажык эвес үннер.
3. Үн илеретпес үжүктөр. Алфавит-биле практиктиг таныжылга.
4. Сөс, домак, чугааның чүден тургустунары.
5. Сөстү слог аайы-биле көжүрери.
6. Бижиириниң темпизин чоорту дүргедедип, бижимел, парламал сөстөрни, домактарны, улуг болгаш биче үжүктөрниң кезектерин барымдаалап шын бижири.
7. Адаалары болгаш бижири карышкак эвес сөстөрни, домактарны башкы адап бээрге бижири. Домак эгезинге, улуг үжүк бижири, сөөлүнге улуг сек салырынга чаңчыктыралар. Кижиниң ат, фамилиязын, адазынын адын шын бижииринге мергежилгелер чорудар.

Номчулганың чаңчылдарын ханылыдыр болгаш быжыглап, слогтап-даа, слогтаашкын чокка-даа шын адап номчуп өөрөдир. Сөзүглелде абзацтарны эскерип билири болгаш абзац бүрүзүнүн утказын чугаалап билиринге чаңчыктырар. Номчаан чүүлүнүн утказын дүүштүр айтырыгларга харыылаары, сөзүглел иштинден тып номчууру. Диалогтарны, сөзүглелдерни аянын кылдыр рольдап номчууру.

Сюжеттиг чуруктарга сөзүглелди тургузары.

Номчулганың темпизин чоорту дүргедедириниң аргаларын башкы ажыглаар, чыл төнчүзүндө 1 минутада 25-35 хире сөс номчуурун чедип алыр.

Бирги класска класстан дашкаар чорудар кичээлдерниң сорулгалары:

1. Уругларны школа-биле болгаш школачы амыдырал-биле таныштырар болгаш өске-даа ажылдакчыларны танып, оларның ажылын хүндүлөп билиринге чаңчыктырары.
2. Бүдүн төлөптиг ап билири. Бодунуң болгаш өскениң үезин үнелээри. Каржы болбас.
3. Улуг улусту хүндүлөп, бичии кижилерни кээргеп, чаптап билири. Хире-шаа-биле дузанын чедирип, ачы-буянныг, биче сеткилдиг болурун хевирлээр.
4. Школанын хөй-ниити ажылынга ак-сеткилдиг киржири. Эш-өөрү –биле эп-найыралдыг, дузааргак болуру. Сагылга-чурумга хамаарышкан мораль-этиктиг билиглерни сагып билиринге чаңчыктырар.
5. Төрээн чурту - Тывазынга, Россияга ынаа болгаш чоргааралы.. Ооң бойдузунга, дириг амытаннарынга, үнүштеринге, арга-арыынга, сагыш-човангыр, хумалалыг хамааралгазы болгаш сагыыр ужурлары.
6. Уругларга номну үнелеп, «Ном-билиглерниң үндезини» деп угаадыгны билиндирер. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, номга сонуургалын бедидер. Номчулга-амыдыралдың бир кол негелдези кылдыр, номчуурунга чаңчыктырып, библиотека-биле харылзаазын быжыглааар.

Ужуглел программанын шингээткенинин планаттынган туннелдери:

Личностуг (бот хамаарылгалыг)

Оореникчилерге хевирлеттинген турар билиглер:

- Төрээн дылывыс харылзажырынын база мээ-медереливистин шынарын коргузеринин кол чепсээ;
- Төрээн дыл национал культуравыстын кол болуушкуну;
- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдын бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чоптуг ажыглап билири.;
- Төрээн дылын улаштыр оорениринге сонуургалын оттуары;
- Аас болгаш бижимел чугаага дылдын уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.

Оореникчилерге хевирлеттинип болурунун билиглери:

- Төрээн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттыраарынга оореникчинин бот киржилгеzi;
- Аас чугаага дылдын уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыраары.

Предметтиг (эртемге хамаарыштыр)

Оореникчилерниң билип алган турар ужурлуг билиглери:

- Чаа материалды ханы билип алырынче угланган белеткел ажылдарны; номчулга, бижилге, уругларны янзы – буру бот- ажылдары, чугаа сайзырадылгазы.

- Чаа унну ылгап тывары.
- Ол уннун артикуляциязын хайгаараары.
- Чаа уннун дыннаарынга болгаш адаарынга мергежилге.
- Уннун улуг, бичии ужуктери –биле таныжылга .
- Синтезтиг номчулга ажылдары:
- Слогтар номчууру.
- Домактар номчулгазы.
- Сюжеттиг чуруктар-биле чугаа сайзырадырынын ажылдарын чорудары.
- Ужуктер кожаазы-биле ажыл.

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- Торээн дылынын бугу уннерин болгаш ужуктерин, оларнын кол ылгалын билген ужурлуг;
- Состерде уннерни ылгап, оларнын туружун тодарадып билир;
- Ажык, ажык эвес уннерни болгаш ужуктерни, кыска, узун ажык уннерни болгаш ужуктерни бот-боттарындан ылгап шыдаар;
- Домактарнын болгаш состернин анализ-синтезтиг сайгарылгазын кылып, домактардан состерни ылгап тывар;
- Улуг болгаш бичии ужуктерни шын, чараш тода бижип билир;
- Бижимел болгаш парламал шрифт-биле бижиттинген состерни, домактарны иштинде слогтап адап тура, шын дужуруп бижири;
- Адаары болгаш бижири дуушкек 3-4 хире берге эвес состен тургустунган домактарны адап бээрге, ужуктерин кагбайн шын бижири;
- Домак эгезинге улуг ужукту бижири;
- Домак соолунге улуг секти салыры.

Метапредметтиг

Регулятивтиг (углаар-баштаар)

Оореникчилернин чогуур деннелге билип алыр ужурлуг:

- Ооренип турар эртемнин тема, болук аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;
- Башкынын удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны кууседип ооренири;
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациялыг частырыгларны тып билирин боттандыра;

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- ооренген темазынга алган билиглерин туннеп болгаш унелеп билирин боттандыраы;
- аас болгаш бижимел чугааны дылдын негелдери-биле чогуур уезинде практика кырынга оскертип болгаш ажыглап билири

Билиин ханыладырынга туннелдер (познавательные)

Оореникчилернин ооренип алыр ужурлуг билиглери:

- ооредилге даалгаларын кууседип турар уеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;
- бодунун назы-харынга дууштур янзы-буру словарьларга, справочниктерга даянып билири;
- дылдын негелдерин кууседирде янзы-буру схемаларны, модельдерни, символ-демдектерни ажыглап билири;
- белең таблицаларны, схемаларны, созуглелдерни немээри;
- дылдын адырлары: ун.ужук, сос тургузуу, чугаа кезээ, домак кижигуну, бодуун домак дугайында алган билиглерин деннеп, болуктеп, тып, ажыглап билири;
- алган билиглерин план болгаш таблица дузазы-биле системажыдып, болуктеп, туннеп билири;
- состе орфограммаларны янзы-буру аргалар-биле хынап билири;
- номчаан созуглелдеринин кол утказын ылгап ундурери;
- бодунун чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыннакчыга дамчыдып билири;

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- Библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдери-биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып, дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири;

Коммуникативтиг

Оореникчилернин ооренип алыр билиглери:

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- ангы-ангы бодамчаларны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;
- бот туружун болгаш бодамчаларны быжыглап чанчыгары;
- ангы-ангы бодамчаларны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;

- коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

Оореникчилернин ооренип ап болур аргалары:

- коммуникативтиг сорулгаларны дыннакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медээни, билигни чедирери;
- удур-дедир хыналда уезинде бот-боттарынга дузаны уезинде чедирип, билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

Ооредилге чылынын тончузунде уругларнын билип алган турар ужурлуг билиглери

- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдын бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чоптуг ажыглап билири.;
- Аас болгаш бижимел чугаага дылдын уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.
- Сюжеттиг чуруктар-биле чугаа сайзырадырынын ажылдарын чорудары.
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациалыг частырыгларны тып билирин боттандыраар

Оореникчилернин ооренип алыр аргалары:

- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып, дамчыдып билири;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннелге келиринге ооредири;

Тыва дылдын програмазын тургузарда тургустунуп келген бергедээшкиннер

Номнун бижикке ооредириринин мурнунда белеткел уезинин кезээнде уругларны номчуп, бижип ооредиринге белеткээр материалдар кирген. Оларга домактар, состер,состун ун-слог схемалары база ажык болгаш ажык эвес уннернин ужуктерин дыннааш, оларны ылгап тыварынга мергежилдер хамааржыр. Оон ынай 6 харлыг уругларнын харылзаалыг чугаазын сайзырадырынга хереглээр сюжеттиг янзы-буру уткалыг чуруктар бар.

Чаа унну болгаш оон ужуун ооредиринге ийи-уш арын берген.

Чаа номнун ужуун ооредиринге, баштай кыска ажык слогту номчуур, Оон соонда узун ажык болгаш хаалчак слогтарны номчуур. Ажык уннернин ужуктерин кызыл будук-биле, а ажык эвес уннерни ужуктерин кок будук-биле схемаларга демдеглээр.

Ужуглелдин арын бурузунде сюжеттиг чуруктар бердинген. Чуруктарнын утказы уругларнын амыдыралынга чоок, оларны чараш аажы-чанга, куш-ажылга кижизидип турар. Сюжеттиг чуруктарнын утказынга номда бердинген созуглелдер дугжуп турар. Домак-биле ажылче улуг кичээнге салган. Медээ домактардан ангыда айтырыг, кыйгырыг домактарын, дорт чугааны бижик ооредилгезинин ийи дугаар кичээлинде-ле таваржып турар.

Сос-биле ажыл хой черни ээлеп турар. Уругларнын амыдыралында оюн кол черни ээлеп турар. Дидактиктиг оюннарны уругларнын ынак маадырлары –биле кичээлдерни тургускан.

Бижик ооредилгезинин уезинде чаа уннун ужуун ооредир арыннарда ужуктер кожаазы киирген. Оон дузазы-биле ооренген уннеринин ужуктерин катаптап, база уннеринин артикуляциязын уругларга хайгаарадыр.

Номнун ужуглел соонда кезээнде чечен чугаалар, шулуктер, тоолдар, тывызыктар, улегер домактар кирген. Уругларнын харылзаалыг чугаазын сайзырадырынче болгаш созуглелдернин утказын ханы билип алырынче угланган айтырыгларны созуглел бурузунде берип турар.

Белеткел уезинин чижек кичээлдеринде чугаа, сос, ун, ужук деп билиг-биле болгаш терминнер-биле уругларны ыяк таныштырып, оларны билиндиригин арга, методтарын киирген.

1-4 класстарга торээн дыл устуку класстарга ооренир литература эртемнерини белеткел чадазы болбушаан, колдуунда-ла практиктиг сорулгаларны чедип алырынче угланган.

Өөреникчилерниң номчулга талазы-биле алган билиглеринге, мергежилдеринге, чаңчылдарынга кол негелделер

1-ги классты доозуп турар уруглар төрөөн дылының бүгү үннерин болгаш үжүктөрүн, оларның кол ылгалын билген турар.

Өөреникчилерниң кол мергежилдери болгаш чаңчылдары: сөстөрдө үннерни ылгап, оларның туружун тодарадып билир; ажык, ажык эвес үннерни болгаш үжүктөрни, кыска, узун ажык үннерни болгаш үжүктөрни бот-боттарындан ылгап билири; домактарның болгаш сөстөрниң анализ-синтезтиг сайгарылгазын кылып, домактардан сөстөрни ылгап тывар; улуг болгаш биче үжүктөрни шын, чараш, тода бижип билир; бижимел болгаш парламал шрифти-биле бижиттинген сөстөрни, домактарны иштинде слогтап адап ора, шын дүжүрүп бижип; адаары болгаш бижири дүүшкек 3—4 берге эвес сөстөн тургустунган домактарны адап бээрге, үжүктөр кагбайн шын бижири; домак эгезинге улуг үжүктү бижири; сөөлүңге улуг секти салыры.

Нарын эвес сөстөрни слогтавайн чүгүртү номчуп, оларның шын, медеделдиг, аянның болурун сагыыры; сөстөрни тода адавышаан, домак сөөлүгө интонацияны, домактар аразынга паузаны кылыр; башкының номчаан азы чугаалаан чүүлүн кичээнгейлиг дыңнаар болгаш утказын сактып алыр; номчаан чүүлүңге хамаарышкан айтырыгларны харыылаары болгаш башкының дузазы-биле оон, кол утказын илередири; ону кезектерге чарары; сөзүглелди иштинде номчааш, утказын билип алган шаа-биле чугаалап шыдаар; номчаан номнарының адын, авторун шын адап билир; доктаадып алган шүлүктөрүн аянның чугаалап билир; номчулганың негелделерин болгаш шынарларын шын сагывышаан, номчуурунун, темпизин дүргедип шыдаары; чыл төнчүзүндө номчуурунун, дүргени 1 минутада 25—35 хире сөс; сюжеттиг чуруктар-биле харылзаалыг чугаа тургузары.

Номчаан номнарының авторун, адын шын сактып ап, 5—8 хире биче хемчээлдиг шүлүктөрни шээжи-биле аянның чугаалап билир.

Бижик демдектерин (. ! ?) барымдаалап домактарны шын номчууру; оларның аразынга үн доктаашкынын кылып билир.

Сюжеттиг болгаш темалыг чуруктарны көрүп тургаш, 3—4 домактан тургустунган харылзаалыг аас-даа, бижимел- даа чугааны тургузуп билир.

Долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус-биле таныжылганың түңнелинде өөреникчилер дараазында кол-кол билиглер болгаш чаңчылдарны чедип алыр: чурттап турар республиказының болгаш найысылалының адын билир; кудумчу кечериниң, транспорту оюп эртериниң, кудумчуга чадаг кижилерниң оруктарга чоруур чурумнарын, өрт болдурбазының чамдык дүрүмнерин сагып билир; чылдың янзы-бүрү үелеринде агаар-бойдустун, онзагай демдектерин эскерип билир; чурттап турар черинде чанар болгаш кыштаар элээн каш куштарның аттарын билир; оларны ылгап шыдаар.

Чараштыр бижилге

Улуг болгаш бичии үжүктөрниң кезектериниң аттарын болгаш бижирииниң дөмөйлөшкөөн барымдаалап дараазында чурум ёзугаар бөлүктөргө чарар.

Бичии үжүктөр

1. Дорт шугумдан база үстүндө ээпектиг, адаанда ээпектиг шугумнардан тургустунган үжүктөр: *и, ш, г, н, р, ү, Ү* — 7

2. Үстүндө айыткан шугумнарга точкалар болгаш дүүшкүннер немешкенинден тургустунган үжүктөр: **й, л, м, ц, щ, н, ң, ь, ы** — 9

3. Төгерикилерден тургустунган үжүктөр: **о, ө, а, ю, ф, б, д, я** — 8

4. Солагай талакы чартык төгерикилерден тургустунган үжүктөр: **с, е, ё, ч, ь, ь, в** — 7

5. Бир талакы чартык төгерикилердин каттышканындан тургустунган үжүктөр:

э, х, ж, з, к - 5

Улуг үжүктөр

1. Кол элементи ээ үстүкү азы адаккы кезектеринде ээтпек шыйыглыг үжүктөр:

и, ш, ч, ц, щ, л, м, а — 8

2. Кол кезээ чартык болгаш бүдүн төгерики үжүктөр:

о, ө, с, э, х, з, я, е, ё, ж — 10

3. Кол элементи ээ чалбыыш хевирлиг шугумдан тургустунган үжүктөр:

у, ү, н, к, ы, ю, р, в, ф — 9

4. Кол элементи ээ чалбыыш хевирлиг шугумнун чалгыгланчак шугум-биле каттышканындан тургустунган үжүктөр: **г, п, т, б, д** — 5

2 класс

2 – ги класска тыва дыл программанын Тыва Республиканын ниити өөредилгезинин эге школага 1-4 класстарга тыва дыл талазы – биле күрүне стандарттарынга дүүштүр Александра Касхоевна Ойдан-оол, Эртине Деспижековна Ондар, Наталья Чоодуевна дамбаны – биле тургустунган 2008 чылда чырыкче парлаттынып үндүртүнгөн.

Өөредиглиг план Э.О ондарнын «Методиктиг сүмелеринин» (Дөрт чылдыг эге школанын 2 – ги класынын «Тыва дыл» ному- биле ажылдаар башкыларга дузаламчы. Кызыл 2008 ч) дузазы – биле ажыглатынмышан, уругларнын шингээди алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын тыва дыл программанын негелделеринге дүүштүр эге класс башкыларынга А.А Алдын-оолдун «Диктантлар болгаш эдертиглер чыындызы» - биле хынаарын сүмелеп турар. Тыва Республиканын ниити өөредилгезинин национал девискээр кезээ 2 - ги класс өөреникчилеринин ниити сайзыралынче, оларнын билиинин практиктиг болурунче угланмышан, программаны тургузарда эртемниинин, дес-дараалашкаанын, көргүзүглүүнүн болгаш коммуникативтиг принциптерге даянып база уругларнын назы – харын барымдаалап тургаш тургускан.

2 – ги класска И.Ч Эргил-оолдун, Л.Д Аракчаанын, В.Ш Монгуштун «Тыва дыл» номун Тыва республиканын ниити болгаш профессионал өөредилге ямызы бадылап, 2004 чылда парлап үндүргөн.

Ниитизи – биле программа ёзугаар 2 – ги класста тыва дыл неделяда 3 шак, чылда 102 шак кылдыр бердинген.

1 – ги улдунда 27 шак

2 – ги улдунда 18 шак

3 – кү улдунда 32 шак

4 – кү улдунда 24 шак

Программада негелделер дараазында бөлүктөрдөн тургустунар:

- бирги класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар (3 шак)
- чугаа (2 шак)
- чугаа үннери, үжүктөр (33 шак)
- слог (7 шак)
- домак (17 шак)
- сөс (41 шак)
- чыл дургузунда өөрөнгөсүнүн катаптаары (1 шак)

1-4 класстарга төрөөн дыл үстүкү класстарга өөрөнүр тыва дыл болгаш литература эртеминин белеткел чадазы болбушаан, колдуунда-ла практиктиг сорулгаларны чедип алырынче угланган.

2 – ги класска тыва дылды өөрөдиринин кол сорулгазы:

1. Уругларны медреселдиги – биле шын номчуур, бижир болгаш чугааланыр кылдыр өөрөдир;
2. Оларга тыва дыл болгаш литература талазы – биле эге билиглерни бээр;
3. Уругларны ном ажыглаарына чаңчыктырар болгаш оларнын дылга сонуггалын, номчулгаже болгаш билиглерже чүткүлүн хайныктырар;
4. Номга болгаш бижилге – биле холбаштыр бойдушту, ниитилел амыдыралын хайгаараарына үндөзүлээш, өөрөникчилерни материалистиг үзөл – бодал - биле чөпсөглээр;
5. Уругларны мораль болгаш этика талазы- биле кижизидер;
6. Өөрөнип турар чүүлдерни свайгарып бөлүктөп деңнеп, түңнеп билиринге, оларнын иштинде кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлаарына, өөрөникчилерни чаңчыктырар.

Өөрөникчилернин билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чаңчылдарына кол негелделер.

Өөрөникчилер 2 – ги класс дооскаш дараазында билиглерни алган турар:

Тыва алфавиттин үжүктөрүн азык болгаш азык эвес үннернин демтектери: кыска, узун, өк- биле адаарүннер, күштүг, дүлөй болгаш кошкак дүлөй азык эвес үннер, ыткыр кошкак азык эвес үннер; сөстү көжүреринин дүрүмнери; чүвөлөрүн. оларнын шынарын, кылдынын көргүзөр сөстөрүн бот-боттарынданылгап билири ; домактын сугула кежигүүнерин тып билири; домак биле сөзүглелди, сөзүглелдин хевирин ылгап билири.

Өөрөникчинин чедип алган турар мергежилдери:

- сөстөрнi болгаш домактарны 30-40 хире сөстүг сөзүглелдерни артык үжүк киирбейн, херек үжүктөрнi кагбайн, хажыдыышкын чокка, арыг, чараш болгаш ышн бижири;
- сөстөрнi слогтарга чарар, слогтар ёзугаар көжүрер;
- кижиниң аттарын, хоорайлар, суурлар, хемнер болгаш черлер аттарын улуг үжүк – биле бижиир;
- өк – биле адаар ажык үннерлиг сөстөрнi кадыг демдек билн бижиир (ь)
- саннар, шеттер дээн чергелиг сөстөрнi ийи үжүктү дакпырлап бижиир;
- фонетиктиг сайгарылгаларны күүседип билир;
- ла, - ле, -на,-не, -даадеп артынчыларны дефис – биле бижиир;
- сөске шын айтырыг салгаш, ооң дузазы – биле чүвени илередир, чүвениң демдээн, чүвениң кылдыныын илередир сөстөрнi тодарадыр;
- домакка сөстөрнi шын харылзаштырар; кол сөс болгаш сөглөкчини тодарадыр;
- домактың эгезин улуг үжүктү хереглээр, сөөлүнге улуг сек, кыйгырыг, айтырыг демдектерин салыр;
- айтырыглар ёзугаар 40-70 хире сөстүг сөзүглелдиң эдертиин бижиир, бердинген темага 5-6 сөстүг домактарны тургузар болгаш бижиир.

2- ги класска тыва дыл программанын шингээткенин түңнелинде

Өөреникчилерниң личностуг хевирлеттинген турары:

- Төрээн дылывыс харылзажырын база мээ-медереливистиң шынарын көргүзериниң кол чепсээ;
- Төрээн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну;
- Сагыш- сеткилди, бодалдарны илередиринге дылды бай-байлаан, уран – чечен аргаларын чөптүг ажыглап билири;
- Төрээн дылын улаштыр өөредиринге сонуургалыын оттурар;
- Аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.

Өөреникчилерниң билииниң хевирлеттинери:

- Төрээн дылын сайзырадырынга ону кадагалап арттырарынга өөреникчиниң бот киржилгези;
- Аас чугаага дылдың уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландырар.

Өөреникчилерниң предметтиг хевирлеттинген турары:

- Чаа материалды ханы билип алырынче угланган ажылдарны; номчулга, бижилге, уругларны янзы—үрү бот- ажылдары, чугаа сайзырадылгазы.
- үннер болгаш үжүктөрнi ылгап билири.
- Ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап билири.

- Сөстөрнi слогтарга чарары.

Сөстү шын көжүрери.

- Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын ылгап болгаш чогаадып билири.

- Домактың чугула кижигүүннерин тып болгаш шыйып билири.

- Кым, чүү, кымнар, чүлөр, кандыг? Чүлүг? Канчап тур? Деп айтырыгларны ылгап билири.

- Сюжеттиг чурук биле чугаа сайзырадырының ажылдарын чорудары.

- 40-70 хире сөстен тургустунган эдертигни бижип билири.

Өөреникчилерниң метапредметтиг хевирлеттинген турары:

А) Регулятивтиг

Чогуур деңнелге хевирлеттинген турар ужурлуг чүүлдери:

- өөренип турар эртемнiң тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;
- башкының удуртулгазы – биле бердинген даалгаларны күүседип өөренири;
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациалыг частырыгларны тып билирин боттандырап.

Өөреникчилерниң хевирлеттинген турары:

Б) Познавательные

Чогуур деңнелге хевирлеттинген турар ужурлуг чүүлдери:

- өөредилге даалгаларын күүседип турар үеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;
- бодунуң назы-харынга дүүштүр янзы- бүрү словарьларга, справочниктерге даянып билири;
- дылдың негелделерин күүседиринге янзы-бүрү схемаларны, модельдерни, символ-демдектерни ажыглап билири.
- белен таблицаларны, схемаларны, сөзүглелдерни немээри
- дылдың адырлары: үн, үжүк, сөс тургузуу, чугаа кезээ, домак кижигүнү, бөдүүн домак дугайында алгаш билиглерин деңнеп, бөлүктөп, тып, ажыглап билири.
- алган билиглерин план болгаш таблица дузазы- биле системажыдып, бөлүктөп, түңнеп билири.
- сөсте орфограммаларны янзы-бүрү аргалары- биле хынап билири.
- номчаан сөзүглелдериниң кол утказын үндүрери;
- бодунуң чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыңнакчыга дамчыдып билири;

Өөреникчилерниң билишиниң хевирлеттинген турары болгаш өөренип алыр аргалыг:

- Библиотека болгаш Интернет четкизиниң дузазы – биле хынап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиг биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- алган медээлерин сайгарып, критикалап билири;

В) Коммуникативтиг

Чогуур деңгелге хевирлеттинген турар ужурлуг чүүлдерни:

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- аңгы-аңгы бодалдарны өөренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түңнелге өоредир;
- бот туружун болгаш туружун ажыглап билири;
- билдинмес чүүлдерге айтырылганы слаып билири;

Коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларнын чедимчелиг ажыглаары;

Өөреникчилерниң билиглерин хевирлеттинген турары болгаш өөренип алыр аргалары:

- коммуникативтиг сорулгаларны даңнакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа –биле медээни, билигни чедирери;
- удур-дедир хыналда үезинде бот-бттарынга дузаны үезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары

Тыва дылдың программазын тургузарда тургустунуп келген бергедээшкинер.

Программада бердинген темалар номда материал – биле колдуунда дүгжүп турар. Номда бербээн темалар: «логиктиг ударение дугайында нити таныжылга», «Ээлдек – эвилең болурунун дүрүмнери. Четтиргенин илередири. Таныжарда ажыглаар сөстөр болгаш домактар». Номда кичээлдерниң кызыгаарлаттынмааны, «Методиктиг сүмелер» чаа программа - биле дүүшпейн турары, чаа негелделерге дүгжүп турар электроннуг материалдар чогу бергедээшкиннерни тургузуп турар.

3 класс

Дөрт чылдыг эге школаның 3-күкказынга таарыштыр тургускан ажилчын программа.

Неделяда : 2шак. Будун чылда: 66шак.

1-ден 4-ку класстарга торээн дыл устуку класстарга өөренир тыва дыл болгаш литература эртемнеринин белеткел чадазы болбушаан, колдуунда-ла практиктиг сорулгаларны чедип алырынче угланган.

Эге класстарга тыва дылды өоредиринин кол сорулгалары болза:

1.Уругларны медреселдиги-биле шын номчуур,бижиир болгаш чугаалаарынга өөредир;

2. Оларга торээн дыл болгаш литература талазы-биле эге билиглерни бээр.

3.Номчулга болгаш бижилге- биле холбаштырбойдусту,долгандыр турар амыдыралды хайгаараарынга өөредир;

4.Өөренип турар чүүлдерни сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, туңнеп билиринге,оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлаарынга өөрникчилерни чаңчыктырбышаан,оларның угаан- медреселин сайзырадыр.

Тыва дыл программасы дараазында дөрт бөлүктөн тургустунган:

1.«Бижикке өөредир болгаш чугаа сайзырадылгазы»

2. «Грамматика, шын бижилге болгаш чугаа сайзырадылгазы»

Эге класстарның өөреникчилери грамматика болгаш шын бижилгени өөренимшаан, дылдың болушкуннарын анализтеп,бөлүктөп туңнээриниң,оларны амыдыралга шын ажыглап билириниң чаңчылдарын алып.

Грамматика болгаш шын бижилге программасы дөрт бөлүктөн тургустунган:

1.Үннер болгаш үжүктөр;

2.Сөс;

3.Домак;

4.Харылзаалыг чугаа.

Харылзаалыг чугаага эдертиг болгаш чогаадыг талазы-биле аас болгаш бижимел мергежилгелерни чорудар.Эдертиглер болгаш чогаадыгларларнын хемчээли улуг эвес, тематиказы уругларнын амыдыралы-биле, билир чуулдери-биле холбашкан болур.Эдертиглернин хемчээли 3-ку класска 40-70 сөс.

3-ку класска сөс тургузуунуң кезектери болур дазыл болгаш кожумактар дугайында билигни бээр.

3-ку класска чувелер,демдектер болгаш кылдыныглар дугайында өөреникчилерниң грамматиктиг билии хевирлеттинер,уруглар «чүве ады», «демдек ады», «сан ады», «кылыг сөзү» деп терминнер-биле таныжар,эң хереглеттингир эдеринчилерни шын бижип, ажыглап өөренир.

Чүве адын өөренип тургаш, хөйүнун санында чуве аттарының база орус дылдан үлегерлеп алган чүве аттарының падежтерге өскерлири-биле практика кырынга таныжар.

3-ку класска олар «кол сөс, «сөглөкчи» деп билиглерни болгаш терминнерни шингээтип алып, чугула кежигуннерден аңгыда домакта ийиги черге кежигүннери база барын билип алып.

Чыл дургузунда өөредир темаларның бөлүктөр аайы-биле хуваалдазы

№	Темалар	Шактар хуваалдазы
1	Домак. Домактын чугула кежигүннери.2-ги класска өөренигенинге катаптаашкын.	7
2	Үннер болгаш үжүктөр.	15
3	Сөс. Сөстүн тургузуу.	10
4	Чугаа кезектери. Ниити билиг	2
5	Чүве ады.	16
6	Демдек ады.	9
7	Сан ады.	8
8	Эдеринчилер.	1

9	Кылыг сөзү.	10
10	Домак. Домак дугайында ниити билиглер	12
11	Ниити катаптаашкын.	10

Шупту: 99 шак

Резерв:4 ш

Хыналда ажилдар:

1.Диктантылар- 10шак

2.Эдертиглер- 4 шак

3.Чогаадыглар- 3 шак

3-ку классты доозуп тургаш өөреникчилерниң билген турар уjurлуг чүүлдери:

Сөстүң кезектери, дазыл болгаш кожумактар;

Чугаа кезектери: Чувe ады, демдек ады,сан ады, кылыг сөзү;

Эң хереглeттингир артынчылар болгаш эдеринчилер.

Домак кежигүннери: чугула (кол сөс болгаш соглекчи)болгаш ийиги чергенин (аңгы- аңгы хевирлерге ылгал чокка);

Шын бижилгезин өөрeнгeн сөстeрлиг (40-70 хирe сөстүг) созуглелди дужуруп азы адап бээрге, чараштыр бижири, аңаа херек таварылгаларда улуг сeкти, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин салыры.

Фонетиктиг сайгарылга кылыры: Сөстeрни слогтарга чарары, ажык болгаш ажык эвес үннерни ылгап, сөстeрдe үннерни болгаш үжүктeрни шын тодарадып билири. Грамматиктиг сайгарылганы кылыры: сөстeрниң составтыг кезектериниң болгаш чугаа кезектериниң аайы-биле, домактарны кежигүннeр аайы-биле сайгарары, домакта сөстeрниң аразында харылзаазын тывары.

Коллективтии-биле тургускан план езугаар 60-70 хирe сөстүг эдeртиг болгаш чогаадыг бижири.

3-кү класска калeндарь-тематиктиг план.

№	Тема	Шагы	Эрттирер хүнү		Тайылбыр
			план ёзугаар	факт	
Домак. Домактың чугула кежигүннери. (6ш)					
1	Домак. Домактың чугула кежигүннери.	1	03.09		
2	Медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары. Домакта сөстөрниң аразында харылзаазы.	1	04.09		
3	Кым? Чүү?-деп айтырыгларга харыылаар сөстөр.	1	06.09		
4	Канчап тур?- деп айтырыгларга харыылаар сөстөр.	1	10.09		
5	Хуу аттарга улуг үжүк	1	11.09		
6	Кандыг?-деп айтырыгларга харыылаар сөстөр.	1	13.09		
Үннер болгаш ужуктер. (10ш)					
7	Үннер болгаш үжүктөр. Ажык болгаш ажык эвес үннер.	1	17.09		
8	Ажык үннер.	1	18.09		
9	Кыска болгаш узун ажык үннер	1	20.09		
10	Өк-биле адаар ажык үннер	1	24.09		
11	Диктант «Коллективтиг ажыл»	1	26.09		
12	Частырыглар-биле ажыл	1	27.09		
13	Е,Е,Я,Ю деп үжүктөрлиг сөстөр	1	01.10		

14	Ажык эвес үннер. Ытыкыр болгаш дулей ажык эвес үннер.	1	03.10		
15	Сөс иштинге ажык эвес үннерни шын бижири.	1	04.10		
16	Эгезинде п болгаш т бижиир сөстөр	1	08.10		
Сөс. Сөстүң тургузуу. (8ш)					
17	Дазыл. Чаңгыс дазылдыг сөстөр	1	10.10 11.10	.	
18	Дазыл болгаш кожумак	1	15.10 17.10		
19	Сөс иштинге катаптаан ажык эвес үжүктөрни шын бижири	1	18.10		
20	Тып, тик, төк, тырт. Теп, тут деп сөстөргө кожумактар немежирге шын бижири	1	22.10 24.10		
21	- дыр -(-дир,-дур, -дүр , - тыр, - тир –тур)-деп артынчы сөстөрни шын бижири	1	25.10 05.11		
22	Дефистеп бижиир нарын сөстөр	1	07.11		
23	Хыналда диктант. «Тайгада»	1	08.11		
24	Частырыглар-биле ажыл Катаптаашкын.	1	12.11		
Чугаа кезектери (11ш)					
25	Чугаа кезектериниң дугайында ниити билиг	1	14.11		
26	Кым? Чүү? Кымнар? Чүлөр? - деп айтырыгларга харыылаар чүве аттары	1	15.11 19.11		
27	Чүве аттарының саннарга өскерлири.Удур - ланышкак болгаш чоок уткалыг чүве аттары	1	21.11 22.11		
28	Хыналда диктант	1	26.11		
29	Частырыглар-биле ажыл	1	28.11		
30	Чүве аттарының падежтерге өскерлири	1	29.11 03.12		
31	Чаңгыстың болгаш хөйүнүң санында чүве аттарының падежтерге өскерлири	1	05.12 06.12		
32	Падеж кожумактарын шын бижири	1	10.12 12.12		
33	Чүве аттарының хамаарылга хевири	1	13.12 17.12		
34	Хуу аттарны шын бижири	1	19.12 20.12		
35	Географтыг хуу аттарны шын бижири	1	24.12		
36	Чогаадыг «Кыжын аргага» Частырыглар-биле ажыл	1	26.12 27.12		
Демдек ады (5ш)					
37	Демдек адынын дугайында ниити билиг	1	09.01		
38	Чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттары.	1	10.01 14.01		
39	Демдек адының чогаадылга кожумактары.	1	16.01 17.01		
40	Диктант «Класс хуралы»	1	21.01		
41	Частырыглар-биле ажыл	1	23.01		
Сан ады (5ш)					
42	Сан адының дугайында ниити билиг.	1	24.01		
43	Түң болгаш дугаар сан аттары.	1	28.01 30.01		

44	Сан адынга быжыглаашкын. Бот ажыл.	1	31.01		
45	Эдеринчилер.	1	04.02		
Кылыг сөзү (8ш)					
46	Кылыг сөзүнүн дугайында ниити билиг.	1	06.02		
47	Кылыг сөзүнүн чуве ады-биле холбаазы. Домакка ролү.	1	07.02 11.02		
48	Кылыг сөзүнүн болур болгаш болбас хевирлери.	1	13.02 14.02		
49	Кылыг сөзүнүн уелерге өскерлири. Кылыг сөзүнүн амгы үези.	1	18.02		
50	Кылыг сөзүнүн үелерге өскерлири. Кылыг сөзүнүн эрткен үези.	1	20.02 21.02		
51	Кылыг сөзүнүн үелерге өскерлири. Кылыг сөзүнүн келир үези.	1	25.02 27.02		
52	Хыналда диктант. «Бөрүлөр»	1	28.02		
53	Частырыглар-биле ажыл.	1	04.03		
Домак (8ш)					
54	Домак. Харылзаалыг чугаа.	1	06.03		
55	Медээ айтырыг, кыйгырыг домактар.	1	07.03 11.03		
56	Домактар тургузары. Диалог чугаа.	1	13.03 14.03		
57	Домактын чугула кежигүннери.	1	18.03 20.03		
58	Хыналды ажыл.	1	21.03		
	Частырыглар-биле ажыл. Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигүннери.	2	01.04 03.04		
59	Домакта санай адаан сөстөр. Домакта сөстөрнүн аразында харылзаазы.	1	04.04 08.04		
60	Диктант «Иви»	1	10.04		
61	Частырыглар –биле ажыл	1	11.04		
Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаар (6ш)					
62	Үннер болгаш үжүктөр	1	15.04 17.04		
63	Сөс.Сөстүн тургузуу.	1	18.04 22.04		
64	Чугаа кезектери.	1	24.04 25.04		
65,	Диктант «Ачам чагыы»	1	29.04		
66	Частырыглар- биле ажыл	1	02.05		
67- 68	Домак..	2	06.05 08.05		
70- 71	Домактын чугула болгаш ийиги черге кежигүннери.	2	13.05 15.05		
72- 73	Домакта сөстөрнүн аразында харылзаазы.	2	16.05 20.05		
74- 75	Харылзаалыг чугаа	2	22.05 23.05		

76-77	Чыл дургузунда ооренгенин катаптаары Катаптаашкын.	2	27.05 29.05		
-------	---	---	----------------	--	--

4 класс

Базистиг өөрөдиге планында **төрөөн дылды** өөрениринге 4-кү класска 4 шакты берип турар: 2 шакты тыва дылды өөрениринге, 2 шакты литературлуг номчулга өөрениринге.

Грамматика, шын бижилге, чугаа сайзырадылгазы (шак)

Катаптаашкын (12 шак)

Домак. Домактың чугула болгаш ийиги черге кижигүннери. Домакта сөстөрнүң харылзаазы. Домактың сөөлүңгө бижик демдектери.

Сөзүглел. Сөзүглелдин янзылары (тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын).

Үннер болгаш үжүктөр. Слог. Ажык эвес үннерни дакпырлап бижири. Күштүг болгаш кошкак ажык эвес үннер.

Сөс тургузуу. Чогаадлыг, өскертилге кожумактары. Дефистеп бижиир нарын сөстөр.

Домак (11 шак)

Домактың чугула болгаш ийиги черге кижигүннери (катаптаашкын). Ийи бөдүүн домактан тургустунган чагырышпаан нарын домак (ниити таныжылга). Эвилел чок болгаш *а, ынчалза-даа, болгаш, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кижигүннерлиг домактар. Санаар үн аяны. Эвилелдер чок (санаар үн аяны-биле каттышкан) база *болгаш, а, ынчалза-даа, биле* деп эвилелдер-биле каттышкан чаңгыс аймак кижигүннерлиг домактарга бижик демдектери.

Диалог болгаш дорт чугаалыг домактарны оларга бижик демдектерин салганын хайгаараары. Адалга дугайында ниити билиг.

Сөзүглел (5 шак)

Сөзүглел – харылзаалыг чугаа дугайында алган билиглерин түңнөп быжыглаары: темазы болгаш кол бодалы, сөзүглелдин кезектери, кезек бүрүзүндө домактарның утка талазы-биле харылзаазы, сөзүглелдин планы.

Сөзүглелдин янзылары: тоожуушкун, чурумал, угаап бодаашкын (кол демдектери-биле таныжылга).

Чугаа кезектери (59 шак)

Чүве ады

Хөйүнүң санында чүве аттарының падежтерге өскерлири. Чүве адының хамаарылга хевири (ниити таныжылга). Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрнүң падежтерге өскерлири. Оларның шын бижилгези.

Хуу болгаш ниити чүве аттары (ниити таныжылга).

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттарын таарыштыр шилип билири.

Демдек ады (8 шак)

Укталбаан болгаш укталган демдек аттары.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг демдек аттарын таарыштыр шилип алыры.

Демдек аттарын шын бижири. Дорт болгаш көжүргөн уткалыг демдек аттарын ажыглаары.

Сан ады (3 шак)

Сан ады, ооң утказы, айтырыглары. Түң болгаш дугаар сан аттары. Сан аттарын чүве аттары-биле кады ажыглаары. Түң болгаш дугаар сан аттарын чугаага ажыглап билири.

А торну (7 шак)

Ат орну, ооң утказы. Арынның ат оруннары болгаш оларның падежтерге өскерлири.

Ат оруннарын чугаага ажыглап билири.

Кылыг сөзү (16 шак)

Кылыг сөзүнүн эге хевиринин дугайында ниити билиг. Кылыг сөзүнүн арыннарга, үелерге болгаш саннарга өскерлири. Кылыг сөстөрнүң шын бижири.

Кылыг сөзүнүн дужаал база даар хевирлерин практика кырынга ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг сөстөрүн шын бижири, ажыглап билири.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг кылыг сөстөрүн шилип билири.

Бодалды илередирде эң-не тааржыр кылыг сөзүн шилири. Харылзаалыг чугаага кылыг сөстөрүнүн чаңгыс аай ажыглаарын чайладыры.

Наречие (4 шак)

Наречие – өскерилбес чугаа кезээ. Утказы болгаш айтырыглары. Чугаага хереглели. Эң хереглеттингир үениң, туруштуң дээш өске-даа бөлүктөрүнүн наречиелерин чугаага ажыглаары (кыжын, дүүн, удавас, өрү, кежилдир, ыткылаштыр дээш о.ө).

Харылзаалыг чугаа (9 шак)

Чугаа, ооң амыдыралынга ужур-дузасы. Өөредилге материалынга аас-биле хары тургузарынын онзагайлары.

Сөзүглел. Сөзүглелдин темазы болгаш кол бодалы. Сөзүглелдин тургузуу. Эдертиге, чогаадыгга план тургузары (коллективтиг болгаш хууда). Сөзүглел тургузуп тургаш, уран-чечен аргалар ажыглаары: эпитеттер, деңнелгелер, диригжидилгелер дээш о.ө. (хайгааралдар).

Коллективти-биле азы хууда тургускан план ёзугаар сөзүглелдин эдертии (долузу-биле, кызырган).

Чурук, диафильм ёзугаар азы көргөн кинофильминде чамдык таварылгалар дугайында тоожуушкун янзылыг чогаадыг.

Чурумал болгаш угаап боданыышкын кезектерлиг (элементи-лерлиг) улуг эвес чечен чугаа (солун таварылга, экскурсия, хайгааралдар дугайында дээш о.ө.)

Ээлдек-эвилең болурунун дүрүмнери. Буруузун миннирде болгаш чөпшээрелге хереглээр сөстөр.

Чыл дургузунда өөренген чүүлүн катаптаары (6 шак)

Домак. Сөс. Сөстүн тургузуу. Кошкак ыткыр болгаш кошкак дүлөй ажык эвес үннерни шын бижири. Чугаа кезектери.

Чараштыр бижилге

Үжүктөрүнүн дүрзү-хевирин шын бижири-нин чаңчылдарын, сөстөргө, домактарга, улуг эвес сөзүглелдерге оларны катгыштырарынын чогумчалыг аргаларын быжыглаары. Дүрген темп-биле бижири-нин чаңчылдарын хевирлээр, холдарнын бир дески ритмниг шимчээшкыннерин быжыглаар мергежилгелер.

Үжүктөрүнүн шын эвес бижирин чайладыр ажыл.

Өөреникчилер-биле хуузунда чорудар ажылдарнын аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап тургаш, шын, тода, чараш хол үжүүн чедип алыры.

Шын бижилгезин сактып алыр сөстөр

Автомобиль, арттырар, атташ, библиотека, билет, вагон, вокзал, гараж, глобус, грип, дуяг, завод, инженер, инчеек, йод, календарь, килограмм, коллектив, командир, комбайн, космонавт, көвүдеттинер, көпеек, лампа, луноход, мага-бот, металл, медаль, миннир, номчуттунар, огурец, ортумак, оттулар, пароход, повар, портрет, республика, Россия, салют, телефон, трактор, тоттур, туттунар, уран-чүүл, ужур-дуза, уткуур, үен-даян, үлеттинер, үттээр, флот, хавыя, хайыракан, халат, хамааты, хаяа, хемчээттинер, хөртүк, чакпа, чанныр, ээрежир, чассыг, чаттылар, чаяанныг, чижек, чурттаар, чурттакчы, чуртум, шофёр, экскурсия, электри, электростанция, юбка, яблоко, янзы-бүрү.

Өөреникчилернин билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чаңчылдарынга кол негелделер

Өөреникчилер 4-кү классты дооскаш, дараазында билиглерни шингээди-п алган турар: өөренип эрткен чугаа кезектери болгаш оларнын ылгавыр демдектери, чаңгыс аймак кежигүннер.

Өөреникчилернин мергежилдери:

өөренип эрткен орфограммалар болгаш пунктуаграммалыг (падеж кожумактары, укталган демдек аттарынын чогаадылга кожумактары, кылыг сөзүнүн үе кожумактары, эвилел чок база *ынчалза-даа, а,*

болгаш деп эвилелдерлиг чаңгыс аймак кежигүннерге бижик демдектери) 60-70 хире сөстүг сөзүглелди чазыг чок, шын чараштыр дүжүрүп бижиир болгаш адап бээрге, бижиир;

оожум, аяк, дидим, каът дээн чергелиг сөстөрнүң фонетика-графиктиг сайгарылгазы;

сөстүң тургузуун сайгарары: дазыл, чогаадылга кожумаа, өскертилге кожумаа;

чугаа кезектериниң талазы-биле сайгарары: чүве аттарының санын, падежин, сан адының бөлүктөрүн, арынның ат оруннарының арнын, санын, кылыг сөстөриниң санын, арнын, үезин тодарадыр; өөрөнгөн чугаа кезектерин харылзаалыг чугаага ажыглаар.

Домактар тургузарда чоок болгаш удурланышкак уткалыг чүве аттарын, демдек аттарын, кылыг сөстөрүн таарыштыр шилиир;

домактарның эң бөдүүн сайгарылгазын кылыр, оларның чугаалаар сорулгазының аайы-биле янзыларын, чугула болгаш ийиги черге кежигүннерин тодарадыр, домакта сөстөрнүң аразында харылзаазын айтырыглар дузазы-биле илергейлээр;

хууда тургустунган план езугаар 80-110 хире сөстүг сөзүглелдин эдертии, солун таварылга, хайгааралдар болгаш экскурсия дугайында улуг эвес чечен-чугаа бижиир;

хана солунга чүүл бижиир;

харылзажылганын дүрүмнөринге дүүштүр дилегни, четтиргенин, буруузун билингенин, чалалганы, байыр чедириишкинин, чөпшээрешпезин илередир.

Эге школаны дооскан өөреникчилерниң белеткелинге негелделер:

Личностуг:

-Төрээн дылывыс харылзажырынын база мээ-медереливистиң шынарын көргүзериниң кол чепсээ;

- Төрээн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну;

- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чөптүг ажыглап билири;

- Төрээн дылын улаштыр өөрениринге сонуггалын оттуары;

- Аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.

-Төрээн дылын сайзырадырынга. ону кадагалап арттыраарынга өөреникчиниң бот киржилгези;

- Аас чугаага дылдың уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыары.

Метапредметтиг

А) Регулятивтиг

- өөренип турар эртемниң тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;

- башкының удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип өөренири;

-бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш орфографтыг, пунктуациалыг частырыгларны тып билирин боттандыар.

-өөрөнгөн темазынга алган билиглерин түңнөп болгаш үнелеп билирин боттандыары;

- аас болгаш бижимел чугааны дылдың негелдери-биле чогуур үезинде практика кырынга өскертип болгаш ажыглап билири.

Б) Билдиг

- өөрөдилге даалгаларын күүседип турар үеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;

-бодунуң назы-харынга дүүштүр янзы-бүрү словарьларга, справочниктерге даянып билири;

-дылдың негелдерин күүседирде янзы-бүрү схемаларны, модельдерни, символ- демдектерни ажыглап билири;

-белен таблицаларны, схемаларны, сөзүглелдерни немээри;

-дылдың адырлары: үн, үжүк, сөс тургузуу, чугаа кезээ, домак кежигүнү, бөдүүн домак дугайында алган билиглерин деңнеп, бөлүктөп, тып, ажыглап билири;

-алган билиглерин план болгаш таблица дузазы-биле системажыдып, бөлүктөп, түңнөп билири;

- сөстө орфограммаларны янзы-бүрү аргалар-биле хынап билири;

- номчаан сөзүглелдериниң кол утказын ылгап үндүрери;

- бодунуң чугаазын тода болгаш билдингир кылдыр дыңнакчыга дамчыдып билири;
- библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиги-биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири.

Коммуникативтиг

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- аңгы-аңгы бодалдарны өөренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түңнелге келиринге өөредери;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары;
- билдинмес чүүлдеринге айтырыгларны салып билири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шийтпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары;
- коммуникативтиг сорулгаларны дыңнакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медеглеп чедирери;
- удур-дедир хыналда үезинде бот-боттарынга дузаны үезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шийтпирлээринге дылдың аргаларын чедимчелиг ажыглаары.

Предметтиг:

- өөрөнгөн чугаа кезектерин адап билири;
- сөстүн уткалыг кезектерин (дөстөн аңгыда) аңгылап билири;
- практика кырынга билиглерин ажыглап билири;
- үннер болгаш үжүктөрү, ажык болгаш ажык эвес үннерни;
- кыска, узадыр база өк-биле адаар ажык үннерни, күштүг база кошкак эжеш болгаш эжеш эвес (дүлөй болгаш ыткыр) ажык эвес үннерни;
- ажык эвес үннернин дүлөй болгаш ыткырын;
- чүве аттарын, демдек аттарын, кылыг сөстөрүн, сан аттарын (түң болгаш дугаар), арынның ат оруннарнын;
- эвилелдер болгаш артынчыларнын;
- дазыл, чогаадылга болгаш өскертилге кожумактарын;
- домактын чугула кижигүннерин (кол сөс биле сөглөкчини), ийиги черге кижигүннерин (аңгылавайн);
- чаңгыс аймак кижигүннерлиг бөдүүн домактарын;
- очулга болгаш тайылбыр словарьларнын;
- ийи составтыг бөдүүн домактарнын чижектерин;
- уругларга билдингир чогаалдарнын аттарын;
- чугаалаар сорулгазының аайы-биле домактарын үн аянын барымдаалап аңгылаарын;
- чүве аттарын тургузуунун аайы-биле сайгарары (хөйүнүң санының болгаш падеж кожумактарын аңгылаары);

- бөдүүн домактарда кол сөс болгаш сөглөкчини, сөс каттыжышкыннарын база чаңгыс аймак кежигүннерни тодарадыры;

- өөрөнгени орфограммалар болгаш пунктограммалар кирген 75-80 хире сөстүг сөзүглелди дыңнап тургаш, тода бижири;

- домак эгезинге база хуу аттарга улуг үжүктү бижири;
- сөс иштинге ажык эвес үннерниң үжиүктерин дакпырлап бижири;
- сөс эгезинге **т-д, п-б** бижири;
- чаңчыл ёзугаар дүлөй т бижиир сөстөрни;
- **-дыр, -дир, -тыр, -тир, -ла, -ле ...** дээн чижектиг артынчыларның шын бижилгези;

- дефистеп бижиир нарын сөстөрни;
- домак сөөлүнге улуг сек, айтырыг болгаш кыйгырыг демдектерин салыры;

- чаңгыс аймак кежигүннерни чартык сек-биле аңгылаары;
- минутада 100 хире сөстүг сөзүглелди шын, тода медреселдиг номчууру;

- сөзүглелче айтырыглар салып билири;
- сөзүглелди уткалыг кезектерге чарары база бөдүүн план тургузары;
- план ёзугаар сөзүглелдин утказын дамчыдары (чугаалаары);
- номчаан чогаалының дугайында чугаалап билири;
- очулга болгаш тайылбыр словарьны ажыглап билири.